

Kielenhuolto ja normatiivinen retoriikka

Kuoliko retoriikka omaan mahdotto-
muuteensa? – Itse asiassa retoriikka ei
ole koskaan kuollut vaan muuttanut
muotoaan, jakaantunut useiksi, nykyään
varsin elinvoimaisiksi tieteenaloiksi. Re-
toriikan – joka eli antiikissa varsin kiin-
teässä ja jopa vaikeasti erotettavassa yh-
teydessä poetiikkaan – voi nähdä jatku-
van paitsi puheviestintätieteessä varsin-
kin sen normatiivisena osa-alueena pu-
heoppina ja klassillisessa filologiassa an-
tiikin retoristen tekstien tutkimisena
myös stilistiikkana (kielitieteessä), poe-
tiikkana (struktuurallisessa kirjallisuus-
tieteessä) sekä – ja tähän on harvoin
kiinnitetty huomiota – myös teoreetti-
sena ja käytännöllisenä kielenhuoltona.¹

Retoriikka kangistui monimutkaisiksi
muutosäännöiksi, trooppien ja figuuro-
jen ulkoaopettelemiseksi viestinnän te-
hokkuuden tavoittelussa; normatiivinen
aines tuli itsetarkoitukseksi. Nykypäivän
stilistiikassa ja poetiikassa vallitsee des-
kriptiivinen objektiivisuus, mutta antiik-
kin retoriikan normatiivisuus jatkuu niin
puheviestinnässä kuin kielenhuollossa.
Siitä syystä niillä molemmilla on run-
saasti samoja ongelmia kuin klassisella
disipliinisisarellaan, vai pitäisikö sanoa
äidillään.

Se, että kielenhuolto on edes käsitte-
nä mahdollinen, osoittaa, ettei kielessä
kaikki käy eikä ole käynyt, niin kuin
ihanne olisi edellyttänyt. Todellisuutta
on mahdollista haluta muuttaa vain, jos
todellisuus ei ole sellainen kuin sen ha-
luttaisiin olevan. Kielen ideaalien luomi-
nen osoittaa myös kielen idean ja todel-
lisuuden välisen ristiriidan.

Niin klassista retoriikkaa kuin kielen-
huoltoa on vastustettu ja kritisoitu juuri
niiden normatiivisuuden tähden. Tästä
syystä niitä on pidetty epätieteellisinä,
kuten on saatettu pitää jopa etiikkaa.
(Ks. esim. Marc-Wogau 1967: 9.) Nor-
matiivisuutensa tähden kielenhuolto ja
puheoppi eivät tyydy vain tosiasioiden
kuvaamiseen vaan pyrkivät myös niiden
arvottamiseen. Ne ottavat itselleen oi-
keuden sanoa, mikä on oikein ja mikä
väärin. Lisäksi ne pyrkivät edistämään
niitä kielimuotoja, joita ne pitävät ar-
vokkaina. Ongelma ei siis ole pelkästään
kieli- tai viestintätieteellinen vaan tie-
teenfilosofinen: Lakkaako tiede olemasta
tiedettä, jos se muuttuu normatiiviseksi?
Onko ohjeiden ja normien antaminen ei-
tieteellistä tai tieteenvastaista?

Valter Taulin mukaan kielitiede(kin)
voidaan jakaa deskriptiiviseen ja pres-
kriptiiviseen (normatiiviseen) osaan ja ne
kumpikin teoreettiseen ja praktiseen
osaan (Tauli 1968: 22–23). Soveltavaa
eli praktista deskriptiivistä kielitiedettä
ovat esimerkiksi kielen oppimisen ja
opettamisen teoriat, soveltavaa preskrip-
tiivistä kielitiedettä puolestaan jonkin
yksittäisen kielen kielenhuoltooperuste-
iden ja -tavoitteiden laadinta. Soveltavan

¹ Tietenkin retoriikka elää tänäkin päi-
vänä itsenäisenä tieteenalana. Merkittä-
viä tutkimuspaikkoja ovat Kööpenha-
minan, Tübingenin ja Kalifornian yli-
opistot, joissa kussakin julkaistaan tie-
teellistä vuosikirjaa (Kööpenhamina: Re-
torik studier; Tübingen: Rhetorik; Kali-
fornia: Rhetorica).

Keskustelua

tieteen teoria ei ole sama kuin sen sovellus, ja useimmiten soveltavien (normatiivisten) kielen- ja puheoppaiden taustalla teoria korkeintaan häämöttää. Tämäkin voi lisätä kielenhuollon ja puhevistintieteen epätieteellisenä pitämistä.

Koska normittaminen ja ihanteiden luominen on subjektiivista ja ainakin osittain maailmankatsomukseen sidoksissa, voi syntyä useita, keskenään kilpailevia ideaaleja ja normeja. Tässä tulee esiin normatiivisen kieli- ja viestintätieteen teleologinen ongelma. (Vrt. Tauli 1968: 25–26.) Mikä on se ihanteellinen kielimuoto, jota kohti pyritään? Tai tarvitaanko sitä? Kehittykö kieli itsestään parasta mahdollista suuntaa kohti? Jos mikä kielimuoto hyvänsä on hyväksytyä tai ainakin sallittua, kielenhuolto, puheoppi ja osittain jopa puheterapia joutuvat funktiottomiksi ja arvottomiksi.

Methodinen ongelma on, millä keinoin haluttu ihanne ja päämäärä saavutetaan. Se saavutetaan useinkin vain, jos käytäntö sitä tahtoo. (Vrt. Horatius 1978: 30.) On pakko myöntää, että kieltä on mahdotonta täydellisesti ohjata, niin tarpeellista kuin tämä ohjaus kenties olisikin. Toisaalta on sanottava, että jos kielen oletetaan olevan itse itseään parhaiten ohjaava järjestelmä, sorrutaan naturalistiseen virhepäätelmään, että jonkin täytyy olla, koska se jo on. Kuitenkaan esimerkiksi käänöslainan tai äännevirheen ei tarvitse esiintyä kielessä *sen t a k i a*, että se jo siinä esiintyy, sillä olemisesta ei voi johtaa pitämistä.² Minun ehkä täytyy istua ja kirjoittaa, mutta ei täydy siksi, että jo istun ja kirjoitan, vaan esimerkiksi saadakseni artikkelin valmiiksi.

Niin kielenhuollon ja puheopin (joita yhteisellä nimellä voisi kutsua normatiiviseksi retoriikaksi) olemus näyttää olevan aina antagonistista: a) Kieltä on ohjattava. b) Kielen ohjaus ei koskaan täysin onnistu, sillä kieli kehittyy myös itse itseään säädellen, siis ohjailusta riippumatta. On paljon kielenkäyttäjiä, joita normatiivinen ohjailu ei koskaan tavoita. — Emme kuitenkaan voi olla varmo-

ja, että jokainen, joka annetusta normista poikkeaa, tekee sen täysin tai edes osaksi intentionaalisesti. Ei tarvitse olla norminvastaista mieltä, vaikka hylkääkin normin. On mahdollista, että normia noudattamaton a) ei tiedä normin olevan olemassa, b) ei välitä normista, vaikkei ole sitä vastaanakaan, c) haluaisi noudattaa normia, mutta tekee virheen. Normista poikkeaminen tietämättömyyden vuoksi on siis toinen asia kuin siitä poikkeaminen tietten tahtoen.

Normatiivinen tiede on aina sidoksissa arvoteoriaan ja sitä kautta filosofiaan, sillä kielenhuolto, puheoppi ja osittain jopa puheterapia merkitsevät aina arvofilosofista kannanottoa. (Vrt. Marc-Wogau 1967: 9–30.) Miksi toinen kielimuoto on toista parempi ja arvokkaampi? Miksi on oikein, että vähemmistö päättää, kuinka enemmistön on kieltä käytettävä?

Kielenhuolto on myös aina sidoksissa traditioon, sillä kielenhuolto pyrkii joko tradition muuttamiseen tai sen säilyttämiseen; kielenhuolto on joko progressiivista tai regressiivista (konservatiivista). Kun traditio pyritään säilyttämään, on kyse konservatiivisuudesta. Mutta kielenkäyttäjät voivat pitää radikaalina jopa tradition säilyttämisyrittäystä hyläten esimerkiksi kielen omaperäisen ilmauksen, ja ollen valmis vastaanottamaan uuden ja vierasperäisen, sen mahdollisesta disharmonisuudesta huolimatta.³

* * *

² Ajatus, ettei olemisesta voi johtaa pitämistä, pohjautuu David Humen filosofiaan. Asiaa ovat Suomessa käsitelleet mm. Ahmavaara (1976) ja von Wright (1985).

³ Valter Taulin kielenhuoltoperiaatteet ovat selkeys, lyhyys ja esteettisyys. (Ks. Tauli 1968: 27–37.) Disharmonia kuuluu esteettisen kategoriaan. Vuoden 1938 teoksessa Taulin kielenhuoltoperiaatteet ovat huomattavasti monimuotoisemmat.

Mitkä kielimuodot kaipaavat normatiivista ohjausta? Kaikki, vain jotkut vai eivät mitkään? Jos hyväksymme käännöslainat ja äännevirheet jonkun kieleen tai johonkin kieleen, mutta torjumme ne jostakin toisesta, onko se osoitus hyvästä kielenkäyttötavastamme ja tyyliitajustamme vai epäloogisesta kielen arvottamisesta?

Vaikka lakikielen kankeudesta moittijoita on monia, joku voi väittää, että juridisen kielen tyyliin sen konstitutiivisina ominaisuuksina kuuluvat pitkät ja vaikeasti hahmottuvat virkkeet, käännöslainat ja muut vierasperäisyydet. Myös suomalainen tieteen kieli sisältää kiellemme erilaisuuden tähden runsaasti vierasperäistä oppisanastoa. Tulisiko tieteen kielen saada olla vapaa purismin ja normatiivisen kielenhuollon ikeestä, vai toisiko tämä purismi sille vapauden vieraskielisyyden orjuudesta?

Toimittajat ovat valmiit kokemuksesta sanomaan, että kiire estää kielenhuoltoasenteen säilymistä ja toteutumisen työssä, vaikka kommunikaatio siitä paransikin. Uskonnollisen kielen tuottajat tuskin haluavat alistaa kieltään normatiiviselle retoriikalle, koska uskonnollisessa viestinnässä yleensä katsotaan sisällön olevan muotoa tärkeämpi; poliitikot keskustelevat tunnetusti keskenään.

Jääkö sitten jäljelle muuta kuin kielen- ja viestinnänopettajien ja -tutkijoiden mallikieli (sikäli kuin se on mallikelpoista) tai oppilaiden pakolliset harjoitus- ja koetehtävät, joissa palkkion toivossa ja rangaistuksen pelossa tuotetaan normeja noudattavaa, huoliteltua kieltä, eli ikään kuin itse huolletaan omaa tekstiä.

Vihdoin on tietysti jäljellä normatiivikkojen (kielenhuoltajien, puheoppaiden laatijoiden yms.) oma kieli, mutta silloin ollaan siinä tilanteessa, että normatiivikko tuottaa normeja noudattavaa kieltä, ellei huvittaakseen toisia normatiivikkoja niin ainakin itseään.

ESKO KARPPANEN

LÄHTEET

- AHMAVAARA, YRJÖ 1976: Yhteiskuntakyybernetiikka. Espoo.
- ENKVIST, NILS ERIK 1974: Stilforskning och stilteori. Lund.
- FAFNER, JØRGEN 1977: Retorik. Klassisk & moderne. København.
- HORATIUS /Quintus Horatius Flaccus/ 1978: Ars poetica. Alkuteksti, proosasuomennos ja selityksiä. Toim. Teivas Oksala ja Erkki Palmén. Jyväskylä.
- KROHN, SVEN 1954: Arvojen yleispätevyyden ongelma. Helsinki.
- MARC-WOGAU, KONRAD 1967: Värdeomdömen, språk och språkvård. — Språk, språkvård och kommunikation. Lund.
- TAULI, VALTER 1968: Keelekorralduse alused. Uppsala.
- 1938: Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid. Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised nr. 17. Tartu.
- VON WRIGHT, GEORG HENRIK 1985: Filosofisia tutkielmia. Suom. Heikki Nyman, Tauno Nyberg ja Jyrki Uusitalo. Juva.